УДК 821.512.145

Л.Р. Надыршина

МАРСЕЛЬ ГАЛИЕВ ШИГЪРИЯТЕ: ЖАНР ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ, ТЕМА ҺӘМ МОТИВЛАР

В статье рассматриваются жанровые особенности поэзии М. Галиева, анализируются ключевые темы и мотивы. В ходе анализа выявляются основные тенденции развития творчества поэта. В начале творческой деятельности в лирике М. Галиева преобладает романтический дискурс, лирическому герою присущ бунтарский дух, ключевыми становятся мотивы поиска своего пути, единения, беспокойства о будущем, в интимной лирике раскрываются тема любви, судьбы родного дома, родного края, так же автор задумывается о таких философских понятиях, как время, судьба, память и др. В 1970-е годы в стихах поэта углубляется философское начало, усиливается их метафорический, ассоциативный характер. В конце XX века он обращается к социально-политическим мотивам, его произведения отражают думы о национальной истории и судьбе народа, родного языка, государственности, в творчестве доминирует мотив памяти, как один из лейтмотивов всего творчества поэта.

Ключевые слова: Марсель Галиев, татарская поэзия, жанр, тема, мотив.

The article discusses the genre features of M. Galiyev’s poetry, analyzes key themes and motives. The analysis identifies the main trends in the development of the poet’s creativity. At the beginning of his creative work, the romantic discourse dominates in Marsel Galiyev’s lyrics, the rebellious spirit is inherent in the character, the motives for finding one’s way, unity, concern for the future, the intimate lyrics reveal the theme of love, the fate of one’s home, native land, the author also thinks about such philosophical concepts as time, fate, memory, etc. In the 1970s, the philosophical principle deepened in the poet’s verses, their metaphorical, associative character intensified. At the end of the twentieth century, the author appeals to sociopolitical motives, his works reflect thoughts about national history and the fate of people, native language, statehood, the motive of memory dominates in poet’s entire creativity.

Keywords: Marsel Galiyev, Tatar poetry, genre, theme, motive.

Туган җир, нигез, тарихи тамырлар, хәтер, сәнгать төшенчәләрен үзәккә куйган лирик-фәлсәфи рухтагы әсәрләрендә үзенә генә хас язу стиле булдырган Марсель Галиев – ике гасыр чигендәге татар интеллектуаль әдәбиятының күренекле вәкиле. Әдип иҗат юлын лирикадан башлый. Аның 1970 елларда дөнья күргән шигырьләрендә яшьлек романтизмы, югары идеаллар өстенлек ала, лирик герой *тарих – заман – киләчәк* чылбырында үз урынын табу, үзеннән соң эз калдыру турындагы гамьнәргә бирелә. Шушы чорда иҗат ителеп, Такташ аһәңнәре ишетелеп киткән «Тик соңгылар булмыйк», «Дидем», «Яңа көрәшләргә», «Җыртабарлар», «Без дәшми калсак» һ. б. әсәрләрендә ашкынулы хисләр белән янучы, киләчәкне үз куллары белән төзүче романтик рухлы бунтарь яшь кеше образы тудырыла, лирик герой үзен аның белән бер сафта күрә:

Без – бүгенге рух!
Чорга яраша бары кануннар.
Без дә дәшми калсак бүген,
Туры сүзен әйтер кай еллар?! [Галиев, б. 24]

Гыйсъянчылык рухы белән сугарылган бу әсәрләрдә «киләчәк сорау алыр» дигән фикер лейтмотив булып уза, шул ук вакытта лирик геройның күңел шөбһәсе, шикләнү, төшенкелек тә биләп ала, мондый хиссият шигырьләрне ялгызлык, киләчәк өчен борчылу мотивлары белән баета. Мәсәлән, нәкъ менә шушы мотивлар яссылыгында анализланган «Ни илтәбез» шигырендә лирик герой «артык тынычланган», үткәндәге горурлык хисенә алданып яшәгән буынны уйланырга чакыра, ә «Без яшь идек ул чак» әсәрендә исә хыялый-максатчан яшьлек романтикасына каршы сурәтләнгән сүнеп барган учак һәм һәр геройның аерылгысыз юлдашы булган күләгә образлары гомер агышында идеалларның тоныклануы, яшьлек кайнарлыгының сүрелүе, ашкынулы көрәш тойгысының кимүе, бердәм дуслар сафының сирәгәюе хакында фәлсәфи уйлануларга алып килә.

М. Галиев шигъриятен аерып торган, аның иҗат стилен билгеләгән сыйфатларның берсе – фәлсәфилек. Әдип иҗатының башлангыч чорыннан ук тезмә әсәрләрдә кеше, шәхеснең үз-үзен һәм яшәешне танып-белү фәлсәфәсенә караган хасиятләр чагылыш таба, вакыт, язмыш, яшәү мәгънәсе турында уйланулар шигырьләрне иңләп уза («Еллар чалымы», «Үзең уйла» һ. б.). Еш кына шигырь юллары фәлсәфи мотивлаштырылган тыгыз эчтәлекле бер-ике сүздән оеша, һәм шагыйрьнең шул рәвешле аз сүз белән тирән мәгънә җиткерә алу сәләтен күрсәтә («Дидем», «Утыргычта ялгыз карт», «Хәтер», «Сальвадор Далича», «Мизгел», «Сыктау» һ. б.). Мәсәлән, фәлсәфи уйланулар төене булып формалашкан, нибары ун юлдан гыйбарәт «Утыргычта ялгыз карт» шигырендә сайлап кына бирелгән сүзләр тезмәсенә кешенең бөтен гомере, сызланулы күңел халәте сыйган:

Хисләр тынган.
Уйлар арган.
Җан талган.

Күктә болытлар чистарткан
Көмеш чулпы – Ай калган.
Дулкындагы күбек сыман
Сүнәр-сүнмәс уй калган:

– Кемнәр куяр?..
Ташка айны
Кем уяр?.. [Галиев, б. 104]

М. Галиевнең үз-үзен һәм яшәешне танып-белү омтылышы белән янган лирик герое – җитлеккән, уйланучан шәхес, ул, үзенең уй-гамьнәре дәрьясында кайнап, яшәешнең экзистенциаль эчтәлекле төп хакыйкатенә төшенгән: гомернең үтүчәнлеген, вакыт агышын

туктатып булмавын аңлаган («Алда – өмет», «Бер көнлек гомер», «Иртә олыгайган уйлар» һ. б.). Бу үзенчәлек әсәрләрдә сызлану хисенең көчле позиция алуына китерә. Әлеге уйлануларны кешенең язмыш каршындагы көчсезлеге, шәхес һәм галәм каршылыгы турындагы фәлсәфи гамьнәр яссылыгына чыгарып, әдип адәм балаларының җир яшәешендә кеп-кечкенә бер кыйпылчык булуын аңлауга килә («Чын таулар эргәсендә», «Үз-үземә» һ. б.).

Гомумән, әдипнең шигъри иҗатында яшәеш турында уйланулар бик еш кына дөньяны экзистенциаль танып-белү кысаларына кертелә. Аерым алганда, лирик геройның күңел халәте белән бәйле ялгызлык мотивы күп кенә әсәрләрне бер бәйләмгә туплый, «ялгызлык белән җитәкләшеп», табигатькә ашкынган лирик герой образы күпмедер дәрәҗәдә маргиналь шәхес турындагы теория белән кисешә («Сүзсез шаһитлар»). Алданган, җәмгыятьтә аңлау таба алмаган, язмышы белән көрәшерлек көче калмаган лирик герой үзәккә куелган шигырьләрдә ялгызлык, язмыш, өметсезлек мотивлары бергә үрелеп китә («Шушымы язмыш?», «Хакыйкать», «Өметсез халәт» һ. б.). Экзистенциаль халәт, иң беренче чиратта, Хәтер һәм Хыялны югалту белән бәйле, менә шушы ике ачкыч сүз шәхес яшәешен гамьле һәм мәгънәле итә торган төп төшенчәләр буларак ачыла:

Хыялның кулы бәйләүле,
Хәтер тора тез чүгеп.
Шәмнәргә ут кабызган да
Өмет киткән күченеп [Галиев, б. 192].

Аерым бер шигырьләрдә инде лирик геройның күңел халәте бөтенләй капма-каршы якка үзгәрә: ул, сызланулы хиссияттән бушап, үзен бөтен җиһан каршында җаваплы көчле зат итеп тә тоя, яшәеш ямьсезлеге белән каршылыкка керә («Учларыма чумып», «Уяу бул, кешелек!», «Уяу сакта» һ. б.). Аның бу әсәрләрендәге глобаль уйланучы лирик герой кичерешләре үзенең шигърияте ндә кеше һәм галәм фәлсәфәсен сәнгати үстергән Ә. Баянов иҗатына аваздаш яңгырый.

М. Галиевнең лирик героена яшәешне дуалистик кабул итү хас, «Зиратта яз», «Рояль», «Төн төсе», «Ике күк арасында», «Мизгел», «Кояш тотылганда» кебек шигырьләрдә Җирдәге һәр нәрсәнең каршылыклы асылы ачыла, яшәешнең ак-кара, яшәү-үлем, өмет-өметсезлек чикләрендә тирбәлүе табигый канун рәвешендә раслана:

Без Җир, дибез.
Ә тамырларга – күк.
Безне чолгаган зәңгәрлек
Тамырларга – каберлек.
Кеше өчен икесе дә күк [Галиев, б. 48].

А.Ф. Ганиева фикеренчә, 1960 еллар татар әдәбиятында йортнигез образы белән тыгыз бәйләнештәге әхлакый хәтер темасы үзәк темага әйләнә [Ганиева, с. 13]. М.Галиевнең күңел лирикасы

үрнәкләрендә дә хәтер мотивы туган як темасы һәм шуның яктылыгында ачылган туган җир, авыл, нигез, эти-әни образлары белән үрелеп бара («Мәдхия», «Иңнәрдә погон булса, күңелне сагыну баса», «Күңелдә бер бизәк» һ. б.). Әлеге шигырьләрдә җирсү, сагыш һәм үткәнне сагыну мотивлары әйдәп бара («Туган якның карашы», «Югалган блокноттан», «Һава өләшүче җарияләр», «Көтүче» һ. б.), туган җир турындагы хатирәләрнең күңелгә юаныч бирүе, әмма еллар шаукымының нигездән һаман да ерагайтуы турындагы сызланулысыктаулы кичерешләр шигырьләрдә лейтмотив булып үтә:

Туган җирем тургай булып
Сыйган күңел читлегенә.

Әреме дә гөл генә шул,
Әреме дә гөл генә...

Нигез ташы чума бара
Караңгы җир күгенә... [Галиев, б. 214]

«Сагынып кайту», «Бәхет», «Күреп кал», «Туган якка кайткач», «Ераклыклар җиле» кебек әсәрләрендә татар әдәбиятында традицион булган мәңгелек кайту мотивы яңартыла.

М. Галиев шигъриятендә зур урын алып торган тагын бер тема – мәхәббәт. «Көлә белеп көлдең», «Су хәтере», «Соклану. Гамь», «Яшьлек адымы» һ. б. шигырьләр татар әдәбиятында мәхәббәт лирикасына хас иң матур традицияләрне яңарта. Күп кенә әсәрләрдә яшьлек хатирәләре белән юанып яшәүче лирик герой образы үзәккә куела, сөюне ялгышып югалтудан туган үкенү хисе эчтәлек хасил итә («Юксыну», «Синең хакта...», «Шакыдым ишегеңне», «Синең бүлмәң», «Таныр идең микән» һ. б.).

Төш, сүнгән шәм кебек традицион романтик мотивларны яңарту («Төштән-төшкә», «Төш», «Шомлы бәхет» һ. б.), мифологизмнарга мөрәҗәгать итү («Адәм белән Һаува», «Яшәү – мизгел генә», «Мәңгелек әверелеш» һ. б.) кебек әдәби алымнар да М. Галиевнең мәхәббәт лирикасын сәнгати яктан баета, интертекстуаль бәйләнешләр барлыкка китерә.

М. Галиев иҗатына рәсем сәнгате йогынтысы бик көчле, бу – образлар бирелешендә дә, сурәтләү чаралары сайлаганда да, дөньяны рәссамнарча күзаллауда да күренә. Мәсәлән, әдипнең пейзаж лирикасы үрнәкләрендә табигатьнең талгын, самими сурәтләре төсләр балкышына нигезләнгән гүзәл этюдлар булып укыла, сизгер күңелле шагыйрь тотып ала белгән детальләр укучы хозурына җанлы-тере картина рәвешендә килеп баса («Күңел юанып ала», «Этюд», «Төсләрдән – шәраб» һ. б.), детальләрдә табылган фәлсәфилек аша гомернең үтүен, мәңгелек агышында бер мизгел булуын аңлау халәте тоемлана («Кая соң?»). Гомумән, пейзаж лирикасында да шагыйрь фәлсәфи гамьнәрне беренче планга чыгара, яшәеш кануннары турында уйлана («Канаты киселгән каз», «Әбиләр чуагы», «Пәйгамбәр тырнагы» һ. б.).

М. Галиевнең иҗтимагый лирикасы тема-мотивлар һәм проблемалар төрлелеге белән аерылып тора. Әйтик, татар әдәбиятында киң яктыртылган иҗат мотивы әдипнең башлангыч чор әсәрләрендә үк чагылыш таба, шагыйрьлекне илаһилаштыру идеясе үстерелә, Хак Шагыйрьне ярымкеше, ярымалла дәрәҗәсенә кую, фольклор традицияләре, мифологик күзаллаулар белән бәйләп, «кош каурые белән мәңгелеккә юл сызучы» рәвешендә күзаллау шуңа бәйле укыла («Һәр заманның үз алыбы», «Ышанам»), Н. Исәнбәт, С. Сәйдәшев, Р. Вәлиев, Х. Сарьян, М. Әгъләмов һ. б. зыялыларга багышланган шигырьләр бәйләме гүзәллеккә табынган, халыкның күңел кылларын тибрәткән иҗат әһелләренең горур портретын тудыра, иҗатның милләткә хезмәт белән бәйле булырга тиешлеген кабат-кабат ассызыклый. М. Галиев туры сүзлелек һәм вөҗданга хыянәт итмәүне иҗат кешесен бәяләү критерийлары итеп билгеләгән, шагыйрь-көрәшче, иҗат-ирек бергәлеген раслый.

Шагыйрьнең иҗтимагый лирикасында тарих, милли үзаң, тел, мәдәният мәсьәләләре хәтер мотивы белән тыгыз бәйләнештә ачыла («Хәтер», «Хәтерсез калу хәтәр», «Исәнме, дип карыйм илләрне», «Ай», «Тузан булып», «Ташлар дәшми», «Туфрак булган» һ. б.). Әдипнең лирик герое өчен халкыңның тарихын белү милли горурлык хисе белән турыдан-туры бәйле, бөеклеккә, дәүләтчелеккә ирешкән татарның шанлы үткәнен зурлау идеясе Аттила, Бату, Чыңгызлар, Аксак Тимерләр дәверенә үк юнәлдерелгән тарихи сәхифәләрне шигырь тукымасына кертә, Болгар дәүләте чорын хәтердә яңарта («Атлы Болгар ядкәре», «Йола», «Болгарда» һ. б.). Бу шигырьләрдә сурәтләнгән тарихи вакыйгалар яктылыгында заман, чор проблемалары калкытыла. Тарихи хәтер мотивын үстергән шигырьләрдә еш кына, ирек, хөрлек, рухи бәйсезлек символы буларак, дала образы чыгыш ясый («Дала догасы», «Дала каны», 2006). «Борынгы бабаларыбыз табынган хәрби рухның чагылышы, бөек цивилизация символы» [Хәбетдинова, б. 101] рәвешендә кабул ителгән әлеге образ тарихның данлы сәхифәләрен ачардай хронотоп булып китә, бөеклек, горурлык идеясен чагылдыра. Шул ук вакытта тарихи сәхифәләргә кагылган бу шигырьләрне бер бәйләмгә туплаган үкенү хисе укучы күңеленә дә күчә. Бөек халыкның дәвамчы буыны вәкиле була алмавына ачынган лирик герой кичерешләре халык күңелендә туган хисләр кебек гомумиләшә («Табарлар безнең эзләрне», «Ташлар дәшми», «Ходайга да бик күңелсез булыр» (2007) һ. б.).

М. Галиев иҗатында иҗтимагый аһәңнәр XX йөз ахырында көчәя, тәнкыйди караш беренче планга чыга, тарих, тел, дәүләтчелек проблемалары күпсанлы шигырьләренең үзәгенә куела. Шушы вакыт аралыгында иҗат ителгән «Туган телем», «Чагыштыру килер бер көн» (2004), «Гасыр ызанын чыккач» (2003), «Эш атының тояклары...», «Аксиома», «Ярый әле» кебек шигырьләрдә бөек милләт варисларының үз дәүләтчелеге кыйпылчыкларын җыю омтылышы сурәтләнә, заманның кысыр вәгъдәләре кире кагыла. Әдип иҗатында

җәмгыятьтәге тәртипләрне, кешеләр яшәешен кискен тәнкыйтьләү пафосы үсә, куштанлык, ясалма дан-шөһрәт, ялган тарихка табыну кебек проблемалар заман чире буларак бәяләнә («Куштанлык», «Алдаучан бөеклек», «Мөтәгалимгә», «Җылыйсы килгән заман» һ. б.). Аерым бер әсәрләрдә тәнкыйтьләү сатирик эчтәлек ала («Кычкырды дөнья йөзенә...», «Алама чор», «Мәҗлес» һ. б.).

Шул рәвешле, М. Галиев шигърияте уй-кичерешләр тирәнлеге белән аерылып тора, әдипнең иҗат стилен билгеләгән үзенчәлекле сурәтләү чаралары, янәшәлекләр аның иҗади зәвыгын, таләпчәнлеген раслыйлар. Жанр ягыннан төрле булган шигырьләрне детальләрдә, эчтәлектә табылган фәлсәфилек берләштерә, тарих, заман, яшәеш, милләт турында уйланулар идеяне билгели.

Әдәбият

Галиев М. Әсәрләр: 6 томда. Т. 1. Казан: Идел-Пресс, 2011. 408 б.

Ганиева А. Модификация образа дома в современной татарской прозе // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2017. № 11(77): в 3-х ч. Ч. 1. С. 12–15.

Хәбетдинова М. «Без бу җиргә юкка килмәгән...» (Марсель Галиевкә 70 яшь) // Казан утлары. 2016. № 10. Б. 94–101.

Надыршина Ләйсән Рәдиф кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының милли мәгариф бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре